

Schnell Zsuzsanna

Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai

Kísérleti pragmatikai vizsgálódások

Abstract

The present study targets a late phase of language acquisition, namely, the cognitive developmental aspects of the unfolding of pragmatic competence, and it pays special attention to the differences in the interpretation and in the cognitive aspects of the processing of metaphor and irony, and the development of irony comprehension. It maps the nature of the relationship between mentalization and the decoding of irony, its cognitive psychological and linguistic features, and it investigates the role that mentalization plays in the smooth coordination and unfolding of pragmatic skills and idiomatic interpretation in general, and irony interpretation in particular. The study is based on an empirical framework of experimental pragmatics with neurotypically developing preschoolers, where the subjects' pragmatic–linguistic and cognitive abilities are tested and juxtaposed. It also yields a detailed picture of the developmental paradigms connected to figurative interpretative abilities, placing these on a wider spectrum of pragmatic abilities. It portrays irony in relation to metaphor, humor, and competencies of conversational maxim infringement recognition, placing all these domains on a continuum of pragmatic abilities in view of cognitive skills. It analyzes these domains of pragmatics in a common theoretical framework, and finally, by giving a typology of irony, it explains the cognitive interpretational and linguistic aspects of this figure of speech. The empirical results in the study suggest that mentalization in general plays a crucial role in all types of cognitive pragmatic abilities, and thus in irony comprehension as well. In the conclusion, we shed light on the finding why traditional linguistics and cognitive science treat questions of humor and irony differently, and how the linguistic approaches trying to delineate a descriptive framework setting dichotomies and drafting typologies give a different picture of the competencies, which however portray a continuum of cognitive pragmatic skills in the cognitive approach.

Keywords: developmental pragmatics, mentalization, metaphor, irony, cognitive strategies

1 Bevezetés: nyelvi dichotómiák vs. társas-kognitív folytonosság

A klasszikus nyelvészeti szemléletben, a retorikai hagyományokban a nonkompozicionalitás eltérő kategóriáit elkülönült jelenségeként kezelik: a hasonlat külön kategória a metaforától, a humor s az irónia szintén külön definíciót kap, így dichotomikus elképzelések és tipológiák jellemzőek. Az eltérő retorikai eszközök vizsgálata révén úgy tűnik, a trópusokhoz képest önmagukban sokkal tágabb kategóriát képviselnek: a retorikai eszközök magukban foglalják az irónia, a hiperbola (túlzás), a tautológia, az oximoron, valamint az indirekt beszédaktusok változatait is. Ezeknek figuratív jelentése van, formákat alkotnak, struktúrákba, illetve stilisztikai alakzatokba rendeződnek, s így a metanyelvi szinten működnek. Ezzel ellentétben a trópusok szűkebb kategóriát alkotnak, s magukban foglalják a metafora, metonímia jelenségeit, melyek a konceptuális analógiák képszerű megjelenései, s így mentális szinten, feltételezhetően a képzelettel összefonódva működnek (Kövecses & Benczes 2010).

Vizsgálatunk eredményei alapján mentális szinten az éles dichotómiák helyett sokkal inkább a nyelvi és a társas-kognitív fejlődés kontinuumra igazolódik. Ebben a területáltalános mentalizációs képesség a további pragmatikai és komplex társas nyelvi viselkedés és fejlődés alapköve. Az indirektség és nonkompozicionalitás szintjei tehát egy kontinuum mentén helyezkednek el (lásd 5. ábra). E fejlődési kontinuum összhangban van a mai, társas-kogníciót érintő autizmus-kutatásokkal, melyekben a mentalizációs képességet nem „van/nincs” jelenségként, abszolutisztikus dichotómiaként látják, hanem egy spektrum mentén képzelik el, eltérő szintekkel. Ezt a neuropszichiátriai rendellenesség neve is jól tükrözi: az autizmus spektrum rendellenesség (ASD) elnevezésben a spektrum szó utal arra, hogy a viselkedéses jellemzők széles skálája jellemző a rendellenességre: a súlyosabb formáitól kezdve egészen a magasan funkcionálókig terjednek változatai.

1.1 *Eltérő formák, eltérő interpretációs mintázatok*

Kísérleti pragmatikai vizsgálatunk eredményei az iróniaértés fejlődéséről összhangban vannak a kognitív pragmatikai és egyben a relevanciaelméleti megközelítések fő tételeivel, miszerint a mentalizáció kulcsfontosságú az irónia sikeres dekódolásában, ugyanakkor az irónia sajátos, önmagában ellentmondásos természete és megkülönböztető jegyei olyan száliensek, hogy elegendők egy, az iróniainterpretációban ismert sajátos heurisztika aktiválásához (Győri et al. 2002), mely rövidre záró stratégia adott osztrénv és felszíni jegyeken alapul. Az ilyen megszorítások az irónia alábbi három megkülönböztető jegyén alapulnak: a) hangleyjtés, tónus, száliens és tipikus prozódia és intonációs minták a megnyilatkozásokban, b) gúnyos, ugrató hozzáállás, valamint c) normatív értékítélet, elfogultság, illetve kritika kifejeződése valamiről, ami nem éri el a standard mércét (Wilson 2013).

Ez azt is jelenti, hogy az irónia tudományos szempontból hiteles példái e jegyek mindegyikével rendelkeznek, ahogy a jelen vizsgálatban használt iróniaingerek is, melyek azok validitását és megbízhatóságát erősítik: az empirikus tesztfeladatok az irónia prototípusait képviselik, s így a kontextualizált hiperbola/túlzás prototipikus iróniáján alapulnak, mely mindhárom megkülönböztető jeggyel rendelkezik, így ezek hiteles iróniapéldák (lásd 1. táblázat) a valid és megbízható teszteléshez.

Más szóval az irónia olyan összetett jelenség, hogy számos további kutatás alapját képezheti eltérő megjelenési formáiban, vetületeiben. Wilson (2013) rámutat, hogy ezek az eltérő megjelenési formák, vetületek nagyon is fontosak kognitív fejlődési – s így módszertani – szempontból, hogy magyarázatot tudjunk adni arra, hogy az eltérő megjelenési formái milyen, akár eltérő interpretációs mechanizmusokon alapulnak, míg egyes formái elég tág értelemben vett iróniaformák, s nem feltétlen rendelkeznek az irónia fentiekben ismertetett sajátos megkülönböztető jegyeivel. Ennek ellenére ez utóbbiak is az irónia kategóriájába sorolódnak (Leggit & Gibbs 2000; Wilson 2013).

Wilson hangsúlyozza, hogy mivel ezek az eltérő iróniaformák feltehetően eltérő fejlődési mintázatokat követnek (Wilson 2013: 52), így értékes lenne feltárni e formák eltérő fejlődési vonatkozásait, a minták eltéréseit. A fenti empirikus vizsgálatához hasonlóan a kirajzolódott pragmatikai kontinuum tehát minden egyes pragmatikai jelenségre (metafora, irónia, humor, maximák) érvényes lehet, s az egyes jelenségeken belüli kontinuumok is felállíthatóak, ahogy vizsgálatainkban a maximák, a metaforatípusok (kontextuális vs. dekontextualizált, valamint konvencionális vs. nonkonvencionális metaforák) és a humor, illetve az irónia terén is konti-

num rajzolódik ki (Schnell 2012, 2015; Schnell & Varga 2012) e vetületek kognitív interpretációs mentális erőfeszítésének tükrében.

Az irónia tipikus, gyakori formája a túlzásalapú (hiperbolaalapú) irónia (lásd a fenti kísérleti pragmatikai, empirikus vizsgálat ingeranyaga), mely ugyanakkor nem feltétlen, illetve nem minden kontextusban ironikus (például bizonyos kontextusban metaforaként értelmezhető: „Te óriás vagy!”).

2 Idiomaticitás, humor, irónia: mindig vicces az irónia?

A klasszikus retorikai hagyomány szerint a metafora és az irónia a trópusok közé tartozik, ahol a szó szerinti jelentést felváltja egy kapcsolódó figuratív, átvitt értelmű jelentés: a metaforában ez egy kapcsolódó hasonlat vagy összehasonlítás (analógia), míg az irónia a szó szerinti jelentés ellentétjét vagy azzal szembenálló jelentést képviselne (Kövecses 1998, 2004, 2011; Wilson 2013). A humor ugyanakkor társas, személyközi és kulturálisan beágyazott dimenziókat érint, mivel társas célokat szolgál. Használjuk agresszív humorként (ezt a humorkutatás az iróniára érti általában), melynek célja társas kontextusban mások vagy a saját személyünk értéktelenítése (lásd önirónia). Ennek célja a társadalmi státusz, dominancia érzékeltetése személyközi helyzetekben. Wittgenstein (1965) a nyelvet a játékhoz hasonlította, melyben vannak szabályok, amelyekhez alkalmazkodnunk kell: ezeket betartva lehet azt „játszani”, s ekképp tudja majd társas céljainkat hatékonyan szolgálni a nyelv. Ennek folyamatában központi a mentalizáció jelensége, hiszen a nyelvi eszközök is eszközei a másik személy (hallgató) mentális állapota befolyásolásának, vagyis annak, hogy a másik fél gondolatait, vélekedéseit, vágyait, hamis vélekedéseit módosítsuk, hatással legyünk rá, értelmezni tudjuk, és megjósoljuk. Fontos mozgatórugója a humor társas kontextusban való létezésének az evolúciós perspektívában közös gyökerekre visszavezethető tulajdonsága, miszerint a humor és a játék egy töről fakad (Martin 2007). E keretbe ágyazódva is jól látható, hogy az irónia szintén társas célokat szolgál, de szűkebb értelemben vett (általában negatív) értékítélet és sajátos felszíni jegyek (intonáció és prozódia) kapcsolódnak hozzá.

2.1 Definíciós problémák

Számos definíciós probléma adódik az irónia és a humor elméleti síkon történő értelmezésében, ahogy ez gyakori is a pragmatikai jelenségek esetében, ha nyelvészeti magyarázat alapján kerülnek meghatározásra (Schnell 2019). Míg a nyelvészetben a humor és az irónia mint két markánsan elkülönülő kategória van jelen s definiálódik (Attardo 1994, 1997, 2000; Giora 2001, 2002), addig a humorkutatásban inkább átfedésben vannak: az irónia mint a humor alkategóriája, mint sajátos személyközi célokat szolgáló agresszív humor jelenik meg (Séra 1983; Gibbs, Bryant & Colston 2014). Bár vannak átfedések, de kulturálisan és nyelvészetileg is eltérő értelmezése és használata lehet az irónia típusainak, így elég könnyen belátható, hogy ahogy nem minden humor ironikus, így az is igaz, hogy nem minden irónia humoros. Ez gyengíti a fogalmi átfedést hirdető definíciók tarthatóságát. Az irónia retorikai alakzat, melynek valódi kontextuális jelentése csak pragmatikai alapon komputálható: szemantikailag nem a szándékolt jelentés dekódolódik: például a „Te tényleg nagyszerű barát vagy!” ironikus kijelentés szemantikai értelemben, szó szerint értve dicséret, míg pragmatikai jelentését dekódolva a kontextusfüggő értelme érvényesül, vagyis a szándékolt jelentés ezzel ellentétes („Nem vagy jó barát!”).

A szemantikai értelem dekódolása itt kimondottan félrevezető lehet. A pragmatikai jelentés-konstrukció a kontextuális megszorítások figyelembevételével, relevanciaalapú vezérléssel, a mentalizációnk segítségével eleve a szándékolt, azaz ironikus értelmet dekódolja, mely a holisztikus interpretációban a másik fél perspektívájának felvételén és hatékony intuitív kezelésén alapul.

Stilisztikailag, társas célok és ezek elérését szolgáló nyelvi eszközök terén vagy akár a szociálpszichológiában az irónia a humoros megnyilatkozásokhoz sorolható, bár különállásukat az is bizonyítja, hogy eltérő reakció jellemző a humor és az irónia esetében (Pléh 2012, 2013; Schnell megjelenés alatt). A humorra adott válasz jellemzően a nevetés, míg az irónia esetében általában öniróniával válaszol a hallgató, ha az irónia célpontja, tárgya ő volt. Azért is van ez így, mert ha nevetne a rá vonatkozó irónián, megerősítené, beismerné gyengeségét, ezért rendszerint öniróniával üti el a hallgató a megnyilatkozás élet, és tompítja azt, hogy a verbális párbajban ezzel egyenrangú féllé váljon. Az irónia tehát, melyet gyakran a humor agresszív formájának tekintenek, irányulhat másokra vagy magára a selfre.

A kognitív szemléletű kutatásokba csatlakozó vizsgálódások eredményei alapján egyre inkább az rajzolódik ki (Giora 2001; Attardo 2000; Schnell 2019), hogy a humor-ironia átfedés csak részben tartható. Ez abból is látszik, hogy az irónia határai valójában túlmutatnak a humor keretein azokban a megnyilatkozásokban, amelyek olyan bántóak, hogy már nem viccesek. Ez általában a másokra irányuló iróniára jellemző forma. Gibbs (1994) és Gibbs & Colston (2007) számos pszicholingvisztikai empirikus vizsgálatról számol be az iróniával kapcsolatban, s úgy találja, hogy a produktív iróniaértés kompetenciája 8–13 éves korban stabilizálódik, vagyis a nem szó szerinti, idiomatikus formák között is viszonylag későn kerül elsajátításra – például a metaforához képest, mely már óvodás korban megjelenik a gyerekek nyelvhasználatában és produkciójában.

Az irodalomból származó elméleti megfigyelések azt sejtetik tehát, hogy az irónia feldolgozása viszonylag összetett, bonyolult lenne, mert másodrendű tudatelméleti kompetenciákhoz kötött: nemcsak önmagunk, s nem is egy másik személy mentális állapotaival (vágyaival, vélekedéseivel, hamis vélekedéseivel) kell tudnunk gondolkodni, hanem integrálni is kell tudnunk egy harmadik személyét ahhoz, hogy a helyes szándékolt jelentést tudjuk dekódolni egy adott szituációban, pontosan a szemantikai értelmet túlhaladó pragmatikai beszélőjelentés eléréséhez. Ez csak a másik személy reprezentációinak helyes integrálásával komputálható.

Mentalizációs, más néven elmeolvasó képességünk a nonkompozicionális jelentés-konstrukció központi mozzanata, s eredménye, hogy a szándékolvasás végül a szándékolt jelentés dekódolásához vezet. Az irónia esetében a sikeres értelmezéshez az szükséges, hogy a hallgató felmérje a saját vélekedéseire irányuló beszélői szándékot (a beszélő vágyait és szándékait, melyek a hallgató vélekedéseire irányulnak) (Winner & Leekam 1991). Ez tehát azt kívánja meg, hogy a reprezentációk reprezentációját hozza létre az értelmezést végző személy, így a sikeres iróniaértést sokszor e másodrendű, több szinten végzendő mentalizációs képesség meglétéhez kötik (Happé 1993).

2.2 Kognitív empirikus keretek: a mentalizáció és az idiomaticitás kapcsolata

Kísérleti pragmatikai vizsgálódásunk az iróniaértés kognitív vonatkozásait, előfeltételeit és fejlődését járja körül. Alaptételünk, hogy a fentiekben leírtak szerint a tudatelmélet előfeltétele a sikeres iróniaértésnek, ahogy ezt számos empirikus és elméleti iróniakutatás is megfogalmazza (Sperber & Wilson 1986; Happé 1993; Wilson 2013; Schnell 2013, 2016; Varga et al. 2013,

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

2014). A jelen empirikus vizsgálat az egészségesen fejlődő neurotipikus óvodás korú gyermekek iróniafeldolgozását térképezi fel a mentalizációs képességeik tükrében. A mentalizáció méréséhez egy perspektívaváltási képességet tesztelő, ún. hamisvélekedés-feladatot (HVT) használunk (lásd 2.2. szekció), mellyel egyrészt a pragmatikai jelentések dekódolásához szükséges szintű mentalizációra képes gyerekek csoportját (azaz a tesztet teljesítők csoportját), másrészt a tesztet nem teljesítők csoportját kapjuk. Ezt követően a mentalizáció hatásának kiszűrésére a két csoport sikerességét mérjük a nyelvi teszttel, az iróniaértést vizsgáló feladatokkal.

A vizsgálat célja az, hogy felmérje, az irónia tényleg lényegesen nehezebben érthető-e kognitív interpretációs szempontból, mint a metafora (Happé 1993; Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg 1994; Kövecses 1998). A vizsgálat célkitűzése az is, hogy ezzel megkapjuk az irónia relatív, viszonylagos helyét a pragmatikai jelenségek sorában, hogy megállapítsuk, milyen mértékű a megértéséhez szükséges mentális erőfeszítés, s igazolható-e a kései elsajátítás tézise, vagy akár korábbra tehető-e az alapvető naiv iróniaértés (Schnell & Varga 2012; Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg 1994; Schnell 2016). Mindezek mellett az irónia relatív helyének megtalálása a kognitív interpretációs spektrumon szintén megmutatja a metaforához és a humorhoz való viszonyát, azonos és eltérő vonásait, ezzel hozzásegít ahhoz, hogy a régóta vitatott tipológiai viszonyok rendezésre kerüljenek, s az irónia jelenségét tisztábban lássuk.

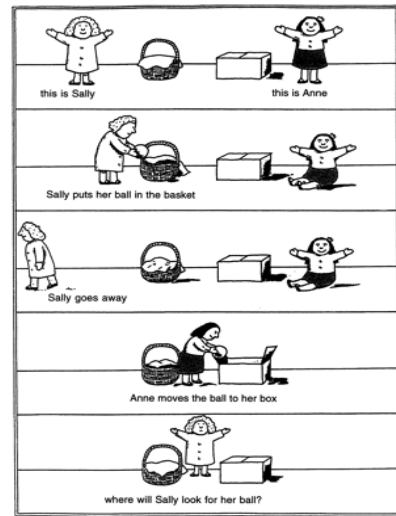
3 Empirikus vizsgálat: az iróniaértés kognitív fejlődése

3.1 Idiomaticitás és társas-kogníció

Az empirikus vizsgálatban az óvodás korcsoport mentalizációs képességeinek felmérése után a mentalizáció hatását teszteltük a pragmatikai feladatokban, azaz a metaforaértelmezési és az ironikus jelentést dekódoló helyzetekben. A tudatelméleti képesség mérését szolgáló klasszikus hamisvélekedés-feladat (Wimmer & Perner 1983) egy, a korcsoportra adaptált bábjátékkal méri a célcsoport mentalizációs képességeit (lásd 1. a) ábra). A feladat a nem látott áthelyezés paradigmán alapul, ahogy ezt az autizmussal élő (ASD) gyerekekre adaptált Sally–Anne-tesztváltozat tartalmazza (Baron-Cohen, Leslie & Frith 1985, lásd 1. b) ábra).

A mentalizációs képesség mérése klasszikus, ún. tudatelméleti (Theory of Mind: ToM) feladatokkal (verbális elsőrendű, illetve verbális másodrendű hamisvélekedés-teszttel, vö. Wimmer & Perner 1983) történt (1. a) és 1. b) ábra). Ez két csoportra osztotta a mintát (ToM-csoport, NoToM-csoport) attól függően, hogy a HVT-tesztet sikerrel teljesítették-e. Korábbi vizsgálatainkban (Schnell 2007a, b, 2010, 2012; Schnell & Varga 2012; Schnell 2013, 2016) a két csoport teljesítményét összevetettük a nyelvi, pragmatikai feladatok széles palettájával (hasonlat-, metafora-, humor-, iróniafeldolgozás, maximasértés-felismerés). A jelen tanulmányban elsősorban az iróniaértés tekintetében releváns eredmények kerülnek megfogalmazásra.

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

1. a) és 1. b) ábra. A mentalizáció mérése hamisvélekedés-teszttel

A minta 45 (végső létszám: 41) 3–6 év közötti óvodás korú gyermekből állt (3;7 – 7;3); a nemek aránya 19 fiú, 26 lány volt. A pragmatikai tesztek mindegyik típusában öt feladat volt; mindegyikben 1 pont járt a helyes válaszáért. Elkülönült csendes szobában zajlott a tesztelés az óvoda erre fenntartott különtermében. A kísérletvezetők elsőként a mentalizációt mérő, nem látott át-helyezés alapú tesztet vették fel, bábjáték formájában. A gyerekek két kontrollkérdésre válaszolva – Realitáskontroll (Hol van most a tárgy?) és Memóriakontroll (Hova tette X a tárgyat amikor kiment?) – kapták csak meg a pontot az elsőrendű mentalizációs kérdésre (Hol fogja X keresni a tárgyat?), hogy a hamis véletlenszerű helyes válaszokat kiszűrjük. Ezt egy, a másodrendű mentalizációt mérő kérdés követte (Mit gondol Y, hol fogja X keresni a tárgyat?).

Az ezen mentalizációs eredmények alapján kialakult két csoport (azaz a mért mentalizációs szintet elérők és az azt el nem érők csoportja) eredményeit hasonlítottuk össze a mért pragmatikai nyelvi feladatokban nyújtott teljesítményükkel (Happé 1993). A nyelvi ingereket a kísérletvezetők felolvasták, s ezekre kérdések mentén kellett a gyerekeknek válaszolniuk. Minden jó válasz 1 pontot ért. Az irónia-feladatsor öt próbából állt.

3.2 Iróniateszt

Iróniatesztsorunkban olyan rövid történetek szerepeltek, melyek egyszerű kétmondatos kontextust adva egy ironikus célkijelentést tartalmaztak. A gyerekeknek erre vonatkozóan kellett saját képességük szerint megválaszolni a feltett kérdéseket, melyek a kognitív interpretációs tényezők feltérképezésére irányultak (lásd 1. táblázat).

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

Irónia	Irónia felszíni jeggyel (segítséggel) (Györi et al. 2002 nyomán)	Iróniakontroll (fizikai kauzalitás)
Dóri és Peti almát szednek. Dóri véletlenül felrúgja az almával teli kosarat, és az almák szétgurulnak. Peti azt mondja: <i>Te aztán ügyes vagy!</i>	Tibi és Petra bálba mennek. Tánc közben Tibi véletlenül rálép Petra lábára. Petra mérgesen azt mondja: <i>Igazán ügyesen táncolsz!</i>	Egy piros és egy sárga lufit fúj a szél. A piros lufi magasra száll, a sárga viszont nekirepül egy tüskés bokornak, és kidurran.
Kérdés: <i>Szerinted Peti úgy gondolja, hogy Dóri nem ügyes? (I)</i> <i>Mit gondol Peti, hogy Dóri ügyes vagy nem?</i>	Kérdés: <i>Petra úgy gondolja, hogy Tibi nem ügyesen táncol? (I)</i> <i>Mit gondol Petra, hogy Tibi ügyesen vagy nem ügyesen táncol?</i>	Kérdés: <i>Mit gondolsz, a sárga lufi olyan erősen ütődik a tüskés ágaknak, hogy kidurran?</i>

1. táblázat. A vizsgálatban használt iróniateszt feladatai

Az irónia felszíni jeggyel kondícióban (Györi et al. 2002 nyomán) a felszíni jegy az implicit mentális állapotot explicité teszi azáltal, hogy megfogalmazza a beszélő mentális állapotát (így az érzelmeit, például „Petra *dühösen* azt mondja: ...”). Ennek hiányában a pragmatikai jelentés kikövetkeztetéséhez alaptételünk szerint mentalizációra van szükség, mivel annak talaján, a szándékolvasáson keresztül következtetések mentén valósul meg a szándékolt jelentés sikeres dekódolása.

Végezetül a kontrollfeladat lényege az volt, hogy elkülöníthető legyen a szimpla, szemantikai értelmezésen alapuló jelentéskonstrukció az általunk pragmatikai interpretációként jegyzett ironikus értelmezéstől. Mivel ebben nem szerepelnek ágensek, itt a mentális állapotok kikövetkeztetésére nincs szükség a teljes értékű sikeres értelmezéshez. Mivel szimplán fizikai kauzalitáson alapulnak bennük az események, e feladat joggal tekinthető a szemantikai értelmezést mérő kontrollfeladatnak, emellett segíti a mentalizáció szerepének kiszűrését, elkülönítését és így meghatározását. Mindhárom feladattípus illesztve van a szintaktikai bonyolultságukat és a megnyilatkozások hosszát tekintve, hogy ez biztosítsa a mérések validitását és megbízhatóságát.

3.3 *Eredmények: iróniaértés a társas-kognitív képességek tükrében*

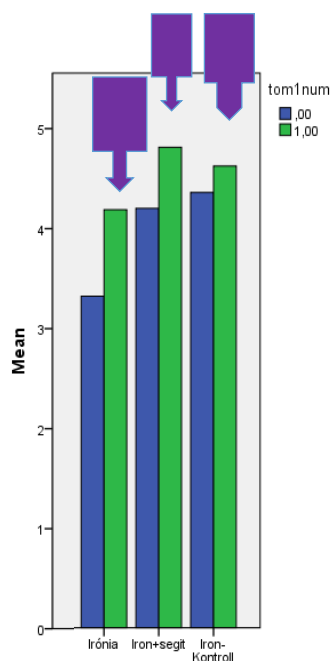
Csaknem teljes volt az átfedés a mentalizációs tesztben az első- és másodrendű tudatelméleti kérdésekre kapott válaszokban, ami igazolja a feltételezést, hogy egyrészt egységes tudatelméleti kompetencia feltételezhető, valamint hogy sokkal korábban képesek a gyerekek az akár másodrendű mentalizációra, mint ahogy azt a hagyományos tesztek alapján eddig gondolták (bővebben lásd Schnell 2012, 2015, 2016; Schnell & Varga 2012; Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg 1994). A 2. ábra mutatja az iróniafeladatokban kapott eredményeket a két csoportban. A használatban lévő másodrendű mentalizációt mérő, hagyományos, hosszú történetekkel dolgozó tesztek nyelvileg olyan bonyolultak, hogy leterhelik a feldolgozást, s így performanciakorlátot állítva hamis képet adnak az óvodás korú gyerekek e tekintetben mérhető kompeten-

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

ciájáról, így csak későbbi életkorban teljesíthetők. Ez láthatóan a bonyolult verbális feladat hatása, s nem a mentalizációs perspektívaváltás hiányának eredménye (Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg 1994; Schnell 2015).

A társas-kognitív képességek és az irónia összefüggéseit vizsgáló jelen tanulmány összefoglalja az irónia pszicholingvisztikai hátterét (Pléh 2012), érinti az irónia összetett jelenségének kutatásában jelentkező elméleti és módszertani problémákat, definiálja az irónia megkülönböztető jegyeit, melyek, úgy tűnik, a feldolgozásban annak szálienciáját eredményezik, emellett betekintést ad az irónia, illetve a humor valós kapcsolatába, átfedési területeikbe és definíciós különbségeikbe (Wilson & Sperber 1992; Wilson 2009). Az empirikus vizsgálat az iróniafeldolgozás régóta fennálló vitáit igyekszik tisztázni (Wilson 2013).

Módszertanában az eljárás az előzőekben ismertetett vizsgálati procedúrát követi, és háromféle iróniafeladattal (hiperbolaalapú kontextuálisirónia-feladat, irónia felszíni jeggyel (nyelvi segítséggel) feladat, illetve kontrollfeladat) méri az iróniaértés sikerét. Az eredmények szerint a 3–6 éves korcsoport jól teljesít az iróniafeldolgozásban (2. ábra), mely a nonkompozicionális szerkezetek között a legkönnyebben érthetőnek bizonyult (5. ábra) (Schnell 2012; Schnell & Varga 2012).

2. ábra. Iróniaeredmények a mentalizáció tükrében (00: NoToM-csoport, 01: ToM-csoport)

A statisztikai próba szerint Mann-Whitney két független mintás elemzésében a rangok átlaga arra utal, hogy a két csoport teljesítménye között szignifikáns a különbség az iróniafeladatban (vagyis az eredmények eltérését a mentalizációs képességet érintő különbség magyarázza): $U = 115,5$, $p = 0,019$, $r = 0,36$.

Az irónia nyelvi felszíni jeggyel feladat eredményei szerint ($U = 150$, $p = 0,104$, $r = 0,25$) ebben a próbában nem volt szignifikáns különbség a két csoport teljesítményében (a ToM-csoportrangok átlaga 24, a NoToM-csoportoké pedig 19), ám ez a különbség is még számottevően nagyobb, mint a kontrollfeladatban. Ez azt jelenti, hogy a felszíni jegy, amely explicitte tette a

beszélő mentális állapotát s ezzel a mentalizációval kikövetkeztetendő implicit tartalmat, megkönnyítette a nonkompozicionális értelmezést, mivel szemantikai értelmezéssel dekódolhatóvá tette a szándékolt jelentést. Ez magyarázza, hogy a mentalizációs tesztet nem teljesítők, akik nem tudnak hatékonyan támaszkodni elmeolvasó, mentalizációs képességükre (NoToM-csoport) sikeresebb volt itt az explicitté tett irónia értelmezésében, mint a klasszikus hiperbola-alapú változat értelmezésében. Mindez alátámasztja a mentalizáció kulcsszerepét a produktív pragmatikai kompetenciában és a sikeres iróniafeldolgozásban.

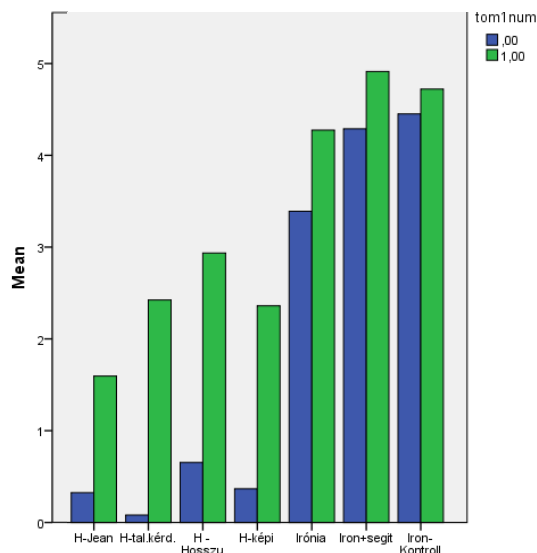
A kontrollfeladatban, mivel fizikai kauzalitáson alapuló történeteken alapult, melyekben nem szerepeltek ágensek, elegendő volt csupán a szemantikai feldolgozás, így nem volt szükség mentalizációra és társas-kogníción alapuló, személyközi, pragmatikai inferenciális láncolatok elvégzésére. Az elemzés alapján a két csoport teljesítménye ebben a feladatban nem különbözött szignifikánsan (20,44 átlagrang a NoToM-csoportban, 21,88 a ToM-csoportban). Az átlagteljesítmény közti különbség tehát nagyon kicsi, vagyis a teljes értékű mentalizációval nem rendelkező NoToM-csoport is szinte ugyanolyan sikeres volt ebben a szemantikai értelmezést mérő feladatban, mint a mentalizációs képesség birtokában lévő ToM-csoport: $U = 186$, $p = 0,664$, $r = 0,067$.

Korábbi vizsgálataink (Schnell 2010, 2012; Schnell & Varga 2012) a humorkutatásban jártak körül az óvodások humorértési képességeit s ennek kognitív fejlődési hátterét. Az eredmények alapján (részletekért lásd Schnell 2012; Schnell & Varga 2012) van eltérés a hatékony és produktív iróniaértéshez, illetve humorértéshez szükséges kognitív erőfeszítés szempontjából (lásd 3. ábra).

3.4 *Az eredmények értelmezése*

Az óvodások az iróniaértésben láthatóan jobb eredményt értek el, mint a humorértésben (lásd 3. ábra). Ez a humor kulturálisan és szociálisan beágyazott természetét igazolja, mely nehezebbé teszi a megértését az irónia megértésénél: a humorhoz szintén szükséges a benne rejlő inkongruenciák feloldása s ezt követően további implicit tartalmak ütköztetése és kibontása. A humor az interpretációja, kulturális beágyazottsága miatt számos olyan megszorítással jellemezhető, mely csak évek során, gyakorisági alapon, szocializáció révén sajátítható el a gyerekek számára (Colston & Gibbs 2002; Pexman et al. 2005). Az eltérő (nyelvi, kulturális, kognitív) szempontok integrációja a humor kérdéskörét még összetettebb pragmatikai jelenséggé teszi.

Ez a szociokulturális beágyazottság magyarázhatja a kognitív erőfeszítés fokozott mértékét (vagyis a humor nehézségét). A humorértés központi mentális interpretációs mozzanatát kiegészítő tapasztalati háttértudás mozgósításának szükségessége teszi még összetettebb jelenséggé a humort a pragmatikai spektrumon, s ez adja sajátosságát, kognitív szempontból mérhető eltéréseit az iróniával szemben.

3. ábra. Humor- és iróniaértés a mentalizáció tükrében
 (00: NoToM-csoport, kék, bal oldal; 01: ToM-csoport, zöld, jobb oldal)
 1. Humor – Egysoros (Jean), 2. Humor – Találós kérdés, 3. Humor – Vicc,
 4. Humor – Képi humor, 5. Irónia, 6. Irónia felszíni jeggyel, 7. Kontroll

E kognitív interpretációs különbségtétellel összhangban vannak eredményeink, miszerint a klasszikus értelemben vett viccalapú, illetve kétértelműségeen alapuló humor komplexebb, így kevesebb sikerrel, illetve későbbi életkorban stabilizálódik, mint az irónia, melyben a szembenálló jelentések feltűnő dichotómiája, amely az adott szituációs kontextussal ellentétes, feltehetően aktivál egy sajátos heurisztikát az interpretációban. Ez az ún. „vedd az ellenkezőjét” heurisztika, egyfajta rövidre zárási stratégia, mellyel mégis sikeresen kikövetkeztethető az ironikus, pragmatikai jelentés.

Ehhez segítség még az irónia három sajátos, ún. felszíni és ismertetőjegye (Wilson 2009, 2013), mint a hanglejtés, a gúnyos hozzáállás és a normatív értékítélet, állásfoglalás. Mindezek az iróniaértésben olyan jegyek, melyek – mint ez az eredményeinkben is látható, a felszíni jegy interpretációt facilitáló szerepéhez hasonlóan (2. ábra) – interpretációs fogódzóként segítik az ironikus, ellentétes jelentést dekódoló interpretáció folyamatát.

4 Irónia vs. metafora: alakzatok vs. trópusok

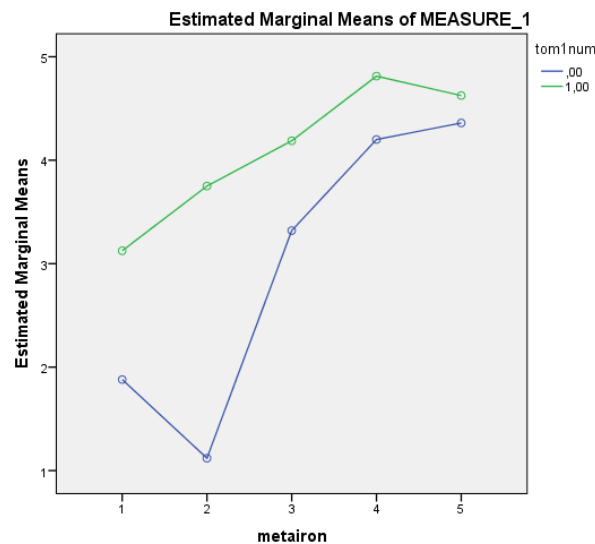
Korábbi vizsgálatainkban a pragmatikai jelenségek egész sorát vizsgáltuk a mentalizáció függvényében, és azt találtuk, hogy az irónia megértése láthatóan könnyebb az óvodás korcsoportnak, mint a humoré (3. ábra) (Schnell 2007a, 2007b, 2012; Schnell & Varga 2012). Eredményeink szerint az irónia a metaforánál is kiszámíthatóbb és könnyebben dekódolható, mivel az óvodások nagyobb sikerességgel oldották meg az iróniaértést mérő feladatokat, mint a metaforateszteket (lásd 4. ábra, bővebben lásd Schnell 2012; Schnell & Varga 2012; Schnell 2015).

A metafora a jelek szerint egy összetettebb konceptuális jelenség, valószínűleg az emergens struktúráinak köszönhetően, melyben a jelentések eltérő mentális terek összegződésének ered-

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

ményeként kerülnek dekódolásra, ahol az egyes megfeleltetések vezérelve az optimális relevanciaalapú hasonlóság és megfeleltethetőség (Colston & Gibbs 2002; Wilson & Carston 2006). Ez magyarázza a nehézségét a rövidre zárási stratégiával jól értelmezhető iróniával szemben.

Az eredmények alapján a két csoport teljesítménye szignifikánsan eltér a metafora- és az iróniafeladatban $p < 0,01$; mean: 2,503; (F) 4,156 = 44,305, Mixed Way ANOVA. A kontextus interpretációt érintő jótékony hatása itt is érzékelhető: az irónia felszíni jeggyel kondícióban az explicitté tett mentális tartalmak mint kontextuális megszorítások szignifikánsan segítették az interpretációt. A verbális képességeket birtokló, kifinomult, verbalizálható mentalizációra képes csoportban a célkijelentés körüli kontextus láthatóan szintén facilitálta a feldolgozást, ami a kognitív kongruencia alapelvét erősíti (Zigler, Levine & Gould 1966).

4. ábra. Metafora vs. irónia a mentalizáció tükrében (00: NoToM-csoport, 1,00: ToM-csoport)
 1. Dekontextualizált metafora, 2. Kontextualizált metafora, 3. Irónia,
 4. Irónia felszíni jeggyel 5. Kontroll

4.1 Az irónia helye a nonkompozicionalitás kontinuumán a mentalizáció tükrében

Ezen eredmények alapján kirajzolódik a nonkompozicionalitás kontinuumuma (5. ábra), mely az egyes pragmatikai vetületek sorrendjét tükrözi azok interpretációs nehézsége alapján: a feldolgozáshoz szükséges mentalizáció és így inferenciális aktivitás mértékének, azaz a sikeres interpretációhoz szükséges mentális erőfeszítésnek a függvényében. A piramis az egyes pragmatikai jelenségek fejlődési vonatkozásait, ezek megjelenésének várható sorrendjét is tükrözi a hasonlattól a humorig és a kifinomult társalgási képességekig, valamint mutatja az egyes pragmatikai jelenségek relatív nehézség fokát. Ezek egymáshoz viszonyított helye a nonkompozicionalitás kontinuumán szintén tükrözi az egyes vetületek elsajátítási pályáját és folytonosságát, melyből kiderül: a legkönnyebben érthetőnek az irónia bizonyult, ezt követi a metafora, majd a humor, melynek megértési nehézségét az egyéb társas-kulturális, személyközi kontextus integrációját igénylő tényezők feltétele is növeli (Colston & Gibbs 2002; Pexman et al. 2005).

Ahogy fentebb említettük, s ahogy az 5. ábrán is látható, az iróniafeldolgozás a humorfeldolgozásnál jelentősen könnyebbnek bizonyult. A humor konceptuálisan sokkal összetettebb

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

pragmatikai jelenség a társas-kulturális vonatkozásai miatt. Az alapját adó inkongruitás nem tisztán nyelvi, hanem sokkal inkább társas-kulturális szinten beágyazott, s így produktivitása eltérő szocializációs hatások, társas-konstrukciók és önkényes kulturális tényezők integrációját igényli. Ezek korral megszerezhető kompetenciák, ám nem tisztán kognitív elveken alapulnak, így a kutatások szerint a humor produktív képességének kialakulása inkább az iskolás évek elejére tehető (Gibbs 1994; Pexman et al. 2005).

A kontinuum a pragmatika eltérő vetületeinek egymáshoz való viszonyán túl betekintést nyújt az egyes területeken belüli kontinuumok világába, s azok viszonyait is láttatja: az irónia felszíni jeggyel, vagyis az explicitté tett értelmezési keretben tált irónia láthatóan könnyebben dolgozható fel, így a kontinuum aljához, a szemantikai értelmezéshez közelebbi oldalon található.

5. ábra. Az irónia helye a pragmatikai jelenségek kontinuumán

5 Az iróniaértés sajátos természete

A metaforaértelmezés és az iróniaértés eltéréseinek vizsgálata nem új keletű próbálkozás. Számos tanulmány vetette már össze a két pragmatikai jelenséget és feldolgozásuk kognitív hátterét (Colston & Gibbs 2002). Léteznek olyan nézetek, melyek a hasonlóságukat hangsúlyozzák. Hasonlóan kerülnek értelmezésre, főként mivel a pragmatikai irodalomban mindkettőt a minőség- (s nem ritkán a mennyiség-) maxima megsértése megvalósulási formájának tekintik (lásd Brown & Levinson 1978). Azonos interpretációs alapok mellett eltéréseket is feltételeznek e

pragmatikai vetületek között, hiszen az irónia sokszor összemosódik a humorral, s tipikusan a humorkutatásban mint agresszív humor kerül említésre.

Az ez irányú vizsgálódások arra utalnak, hogy közös a metafora és az irónia jelenségeiben, hogy egyfajta párhuzamot vonnak, hasonlóságot jelenítenek meg, ám ezt eltérőképp teszik: a metafora a hasonlóságot, míg az irónia a szembenállást aknázza ki. A párhuzam megjelenítése az emberi elme veleszületett inferenciális képességének eredménye, melyet mentalizációnak hívunk. E képesség mind a metafora-, mind az iróniafeldolgozás esetében központi jelentőségű kulcsmozzanatnak tűnik, amit a fenti empirikus eredmények is megerősítenek (Schnell 2005, 2006, 2007b, 2008, 2010, 2012; Varga & Schnell 2012; Varga et al. 2013, 2014, 2016; Schnell 2016; Schnell et al. 2016).

A különbség gyökere abban áll, hogy a párhuzamot eltérőképp, eltérő irányultsággal jelenítik meg: a metafora konvergáló formában, a hasonlóságok illeszkedésének, analógiájának kidomborításával teszi ezt, míg az irónia divergens módon (kontraszt, ellentét megjelenítésével). E divergens ellentétpár, ahogy láttuk, egy rövidre zárási stratégiát eredményez az interpretációban, mely a kognitív pragmatikai kutatásokban az iróniaértés atipikus eseteinek empirikus vizsgálataiban régóta ismert jelenség (Happé 1993; Győri et al. 2002).

A metaforaértés komplexitásának alapja a lehetséges és optimális relevanciával bíró megfeleltetések (Wilson 2009, 2013; Wilson & Carston 2006), valamint a konceptuális leképezésekben megjelenő emergens struktúrák megjelenése lehet. Ezek az integratív heurisztikán alapuló folyamatok a metaforaértelmezést rendkívül összetett jelenséggé teszik, mely számos tényező (személyközi és szituációs kontextust érintő pszichológiai, nyelvi és társas megszorításokat, információkat integráló folyamatok) összjátékának eredménye (Pléh 2013). Kognitív szempontból úgy tűnik, hogy a metaforaértésben kifinomultabb inferenciális következtetési láncolatokra van szükség (Kövecses 1998; Kövecses & Benczes 2010; Kövecses 2011), mégis gyakorlatilag különösebb tudatos erőfeszítés nélkül zajlik (Gibbs, Nayak & Cutting 1989; Gibbs 1994), hiszen mentalizációs képességünk, humánspecifikus társas és társalgási adottságunk teszi lehetővé az automatizmust és a könnyedséget, mellyel a nonkompozicionális szerkezeteket értelmezzük. A mentalizáció ezen inferenciális adottság központi mozzanata.

5.1 Iróniafajták és mentális síkok

Az iróniaértés viszonylagos (a többi pragmatikai jelenséghez képest kapott) korai sikere részben az osztrén és viselkedéses jegyek kiaknázásának igen korai képességével magyarázható, melyre igen korán képesek a csecsemők, ahogy Csibra (2010) és Southgate, Chevallier & Csibra (2010) felvázolja. Kutatásukban azt találták, hogy a csecsemők pragmatikai képességeikkel képesek sikeresen kikövetkeztetni a nonverbális gesztusok és a verbális megnyilatkozások referenciális kétértelműségét.

Az irónia egy gúnyos „mintha”-szituációra épül, mely több szinten is kétértelmű. Az irónia megkülönböztető jegyei ezt erősítik: jellemzője az ironikus hanglejtés, adottak a szituációs és kontextuális megszorítások, jegyek, és kétértelmű maga a társas helyzet, kontextus is. A csecsemők, úgy tűnik, igen hatékonyan felismerik az ilyen összeférhetlenségeket, melyek jelentésmódosító hatásúak lehetnek (ez könnyen belátható, ha az ismert pléhpfokísérletre gondolunk, melyben a gondozó viselkedése nem kongruens sem a korábbi viselkedésével, sem a babáéval, s ez igen nagy frusztrációt vált ki a babákban). Elemi interpretációs mechanizmusként ez az inkongruitás azonnali inferenciális automatizmust és láncolatokat indít be. Csibra (2010) szerint a babák igen korán felismerik a mások viselkedésében rejlő kommunikatív szándékot, s

teszik ezt még azelőtt, hogy valójában az adott szándék, cselekvés értelméhez, magához a tartalomhoz, a jelentéshez pontosan hozzáférnének. Így speciális megszorítások, jegyek segítségével, mint például az irónia megkülönböztető jegyeire támaszkodva, ezek között egyes osztenzív, rámutatásos kommunikációs jegyeket is integrálva dekódolják mások kommunikatív szándékát. Ez a hozzáállás a pedagógiai hozzáállásban gyökerezik (Csibra & Gergely 2006, Csibra 2010, Gergely & Csibra 2013), amely biztosítja, hogy a babák kimondottan interszociális, interpretációra szakosodott mechanizmusokra támaszkodjanak hatékony társas kommunikációjuk során. Az ilyen stratégiák magyarázhatják az iróniaértés korai sikerét a többi pragmatikai jelenség (metafora, humor, maximasértés-felismerések) feldolgozásához képest.

A metafora és az irónia hasonlósága és különbsége tehát abban rejlik, hogy eltérő párhuzamokat vonnak: az egyik hasonlósági alapon, a másik az ellentét hangsúlyozásával állít analógiát. Ez alapján elmondható, hogy az irónia, mivel az elhangzott megnyilatkozás a szándékolt, beszélői értelem ellentétje, tulajdonképpen a rövidre zárási stratégiával, egy sajátos heurisztikával értelmezhető, a megkülönböztető jegyek hatására, a „vedd az ellenkezőjét” alapon. Azaz egy enyhe ironikus intonáció már elegendőnek tűnik e heurisztika, stratégia aktiválódásához.

Tehát az irónia sokoldalú, összetett jelenség, melynek meghatározására inkább csak definícióváltozatokat találunk az irodalomban, mintsem egy teljes érvényű definíciót. Ahogy láttuk, a nyelvészeti és a humorkutatás eltérő perspektíváiban az eltérő mozzanatai relevánsak és kerülnek hangsúlyozásra, így eltérő formákat és funkciókat ölthet. Ezek a változatos formák és módok eltérő módszertani kereteket mozgósíthatnak. Grice (1975, 1997) is megjegyezte, hogy a megnyilatkozás megértéséhez a hallgató a beszélő által kimondottakkal ellentétes jelentést kapcsol a megnyilatkozáshoz. Ma az irónia irodalma sokrétű, így ez a feketén-fehéren vett ellentétes dekódolás számos gondolkodónál cáfolatot nyer, és inkább a visszhangteória valamint a „mintha”-teória alapján egy színpadi megvalósuláshoz hasonlatos, illetve gondolatokat visszhangoztató jelenségként értékelik az iróniát (Sperber & Wilson 1986, 2002; Wilson & Sperber 1992; Wilson 2009, 2013; Clark & Gerrig 1984; Morgan 1990; Kumon-Nakamura, Glucksberg & Brown 1995). Ennek alapján az irónia egy tulajdonított gondolatra vonatkozó attribúció, gondolattulajdonítás. Inferenciális láncolatok hosszú sorában s ezek szükségességében gondolkodnak az irónia interpretációjának folyamatában, míg a kognitív szemlélet ennek az ellenkezőjét bizonyítja (Gibbs, Bryant & Colston 2014; Schnell et al. 2016; Varga et al. 2013, 2014, 2016). A ma rendelkezésünkre álló kísérleti adatbázisban, amely az iróniaértés óvodáskori fejlődését érinti, két iróniacsoport igen nagy bizonyossággal elkülöníthető: az egyszerű és az összetett irónia formái (Wilson 2013), jöllehet, az irónia klasszikus elméletei nem gondolkoznak ilyen differenciált keretben az irónia fajtáiról.

Gibbs & Colston (2007: 339) nyomán Wilson (2013) az irónia számos definícióját és fajtáját adja. Ezek némelyike nagyon tágan értelmezi az irónia jelenségét, melybe belefér a játékosság, a szarkazmus, a hiperbola, a retorikai kérdések és a litotézis is. Az irónia sokoldalúsága nagyon megnehezíti, hogy az iróniahasználatot kísérleti helyzetben megbízhatóan tanulmányozzuk, és hogy valid leírását adjuk. Leggit & Gibbs (2000: 5–6) összefoglalót ad az irónia eltérő fajtáiról (2. a) és 2. b) táblázat), és azok definícióit is megadja. Az alaptörténetben egy csoport tagja más filmet szeretne megnézni a moziban, mint a többiek, s mivel nem tudnak megegyezni, azzal fenyegetőzik, hogy otthagyja a többieket, ha nem azt a filmet nézik meg, amelyiket ő szeretne. Ebben a szituációban jellemzően az irónia alábbi formái fordulhatnak elő (Leggit & Gibbs 2000: 5) (2. a) táblázat).

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

Irónia: A beszélő megfogalmazza, mit gondol az ellentmondásos helyzetről, de nem közvetlenül a hallgatóval kritikus. Például: „Mindig olyan jól kijövünk egymással!”
Szarkazmus: Egy kijelentés, amely közvetlenül ellentétes az adott szituációval, és durván, nyersen fogalmaz a hallgatóra nézve. Például: „Olyan érett felnőttként viselkedsz, tényleg!”
Hiperbola/Túlzás: A helyzet szándékosan túlzásokba kapó leírása. Például: „Hú, ez világvége...”
Litotészs: A helyzet leírása úgy, hogy szándékosan alulhangsúlyozzuk az elemek fontosságát. Például: „Kissé butácska viselkedés ez!”
Szatíra: Egy kijelentés, amely látszólag a hallgatót igazolja, mégis a beszélő valójában nem ért egyet, és gúnyolódik a hallgatóról. Például: „Na, rajzfilmet akarsz nézni, mi?”
Retorikai kérdés: Egy kérdés, amely egyértelműen hamis az adott kontextusban. Például: „Tudod, hogy kell megegyezni...?”

2. a) táblázat. Az irónia eltérő fajtái (Leggit & Gibbs 2000: 5)

Pexman et al. (2005) további formákkal kísérletez a bókok és a hazugság iróniával való összevetésében (2. b) táblázat):

Bók	(egy kitűnő tanulónak mondva:) „Te aztán biztos megfogsz bukni!”
Kritika	(egy gyenge matekosnak mondva:) „Neked szuperül megy a matek...”

2. b) táblázat. Az irónia további változatai Pexman et al. (2005) nyomán

A fenti példák tipológiája és elemzése is mutatja, hogy az irónia számos formája létezik és válik nyelvészeti vizsgálódás tárgyává. A fenti kutatók (Leggit & Gibbs 2000; Wilson 2013) azt szeretnék megmutatni, hogy az irónia eltérő formái hogyan építenek eltérő interperszonális viszonyokra, eltérő társas és társadalmi normákra, elvárásokra, szándékokra, s hogy mindegyik megnyilatkozás, bár nagyjából hasonló társas célokat szolgál, mégis eltérő megjelenési formát ölthet, s ezáltal valamelyest eltérő funkciót is szolgálhat.

6 Összegzés

Az iróniaértés empirikus kognitív fejlődési kutatásának eredményeiből az a kép rajzolódik ki, hogy az irónia munkadefiníciója az adott vizsgálat szemléletétől, megközelítési perspektívájától függ, így eltérő módszertani kereteket, lépéseket hozhat magával, s ez a sokszínűség megfelelő módszertani alaposság, biztosított validitás és megbízhatóság hiányában akár eltérő eredményekhez is vezethet, melyek akár ellentmondásosan is értelmezhetőek a fejlődési utakat tekintve. Wilson (2013) hangsúlyozza, hogy az eltérő iróniaformák nem mindegyike alkalmas tesztelésre, ha az épp nem autentikus irónia, s ezzel a vizsgálat validitásában igen nagy szerepet tulajdonít a vizsgálati perspektíva s az ebből kiinduló módszertanban megszülető munkadefiní-

ciók validitásának és megbízhatóságának. A nem autentikus iróniaformák tehát azok, amelyek például nem rendelkeznek az irónia mindhárom megkülönböztető jegyével, vagy nem feltétlen követik a klasszikus fejlődési mintázatot, mely az irónia e prototipikus formájának feldolgozása során jellemző (Wilson 2013: 54). Látható, hogy olyan sokrétű, változatos az irónia jelensége, hogy önmagában is nagyon gazdag kutatási területét adja a mai kognitív nyelvészetnek és kognitív pragmatikának. További kutatásokra lesz szükség ahhoz, hogy elméleti síkon és empirikus alapon e formák és kognitív hátterük elkülöníthető és érdemben definiálható legyen (Wilson 2013: 52).

6.1 A kísérleti pragmatikai vizsgálat konklúziói

A mentalizációs teszten jól teljesítő, a verbális módon mérhető mentalizációs képességgel rendelkezők csoportja szignifikánsan sikeresebb volt az iróniatesztben, mint a mentalizációs tesztet nem teljesítő csoportja, így a feltételezés, miszerint a mentalizáció központi fontosságú a pragmatikai jelentések sikeres értelmezésében, igazolódott.

Az irónia a többi pragmatikai vetülettel összevetve (metafora, humor, maximasértés-felismerések) az egyik legkönnyebben kikövetkeztethetőnek bizonyult, jóllehet ettől függetlenül a mentalizáció képessége önmagában szignifikáns különbséget jósol az iróniaértelmezés sikerességében. A korai sikerességre az irónia interpretációját facilitáló száliens ismertetőjegyeken túl (hanglejtés, gúnyos hozzáállás, értékítélet és normatív elfogultság kifejezése) az adhat magyarázatot, hogy a világban leképeződő szituációval nyilvánvalóan ellentétes megnyilatkozásként fogalmazódik meg (például csalódás után: „Te igazán jó barát vagy!”). Ez a száliens összeférhetetlenség önmagában elindít egy, a hagyományos, hosszú inferenciális következtetéseken alapuló pragmatikai értelmezéstől eltérő, új heurisztikát, a „vedd az ellenkezőjét” olvasatot, s ez a huszárvágás hatékonyan alkalmazható s egyszerűbben komputálható, mint a humor vagy az eltérő emergens struktúrákat (Fauconnier & Turner 1998; Kövecses & Benczes 2010) magában foglaló (metafora) vagy a szociokulturális is beágyazott (humor) többpólusú interpretáció, mely egyidejűleg több szinten zajló, különböző tényezők integrációját igényli. Mivel az irónia esetében a párhuzam, az összehasonlítás a jelentések ütközéséből származik, úgy tűnik, a könnyebbség ebben az esetben abból adódik, hogy a kísérleti személyek a „vedd az ellenkezőjét” heurisztikát alkalmazták, s ezzel a rövidre záró stratégiával rögtön dekódolták a szándékolt jelentést. A felszíni jegyet tartalmazó iróniafeladatban a nyelvi segítség (mely explicitté tette a beszélő mentális állapotát) szignifikánsan növelte a szándékolt jelentések sikeres dekódolásának arányát, s a két csoport teljesítménye közti különbség a felszíni jegy hatására el is tűnt. A kontrollfeladatban a szemantikai feldolgozás elegendő volt, így a mentalizáció tekintetében a két csoport teljesítménye között szintén nem volt szignifikáns különbség. Ez alátámasztja a mentalizáció központi szerepét a nonkompozicionális interpretáció folyamatában, valamint az iróniaértésben.

Az eredmények szerint az iróniafeldolgozás a kognitív feltételeit tekintve a száliens megkülönböztető jegyei miatt (normatív elköteleződés, gúnyos attitűd, prozódia és intonáció) könnyebb az óvodásoknak, mint a metaforaértés. Ezek a jegyek osztrénzív jegyként funkcionálnak (Csibra 2010), és kiváltják a rövidre záró stratégiát (Győri et al. 2002) mint huszárvágást, mellyel az ellentétes jelentés kerül dekódolásra.

6.2 Kitekintés, konklúziók

A jelen tanulmány célja Kövecses Zoltánnak és több évtizedes oktatói, kutatói munkájának köszönetet mondani. Volt tanítványként az ő megfigyeléseit igyekeztem beépíteni a saját kutatásomban kapott eredmények körébe, melyeket a fentiekben ismertettem.

A jelen kutatás célja, hogy a fejlődési pragmatikai paradigmában a felvázolt fejlődési kontinuum segítségével feltárja számunkra a szemantikai szintektől a kétértelműségeken átívelő, eltérő pragmatikai jelenségek kognitív fejlődési, mentális mozgatórugóit és mechanizmusait, hogy az irodalomban ma hiányként megjelenő egysíkú, szűk fókusszal rendelkező paradigmákat kiegészítse a változatok, formák egymáshoz viszonyított helyével a kognitív fejlődési, definíciós kontinuumon, valamint hogy kimondottan az iróniaértés kognitív fejlődését, valamint változatait vázolja fel.

Az empirikus kutatások fontos kiegészítői az elméleti vizsgálódásoknak, hiszen egyrészt validálják azokat, másrészt új irányokat jelölhetnek ki az elméleti paradigmák további kérdéseit, területeit, fókuszait tekintve. Wilson (2013: 54) rámutat: fontos, hogy a kutatások betekintést adjanak a vizsgált interpretációs mechanizmus fejlődésébe, valamint abba a kérdésbe, hogy mely jellemzők relevánsak a pragmatikai jelentéskonstrukció megértéséhez általánosságban véve, illetve az iróniaértés feltárásában kimondottan, hogy ezen empirikus eredmények végül az elméleti paradigmák felállításában, megfogalmazásában segítsék a kutatókat abban, hogy minél validabb paradigmákat állítsanak fel, melyek empirikus alapon igazolhatóak. Wilson (2013: 52–54) hangsúlyozza, hogy mivel a formák nem lettek szisztematikusan megkülönböztetve, és a kutatások nem tipológia szerinti iróniakutatásban gondolkoznak, a fejlődési mintázataikat érintő fejlődési eltérések sem lettek szisztematikusan feltérképezve.

Az irónia egyes típusai nagyon tág érvényűek, például bizonyos típusok a „mintha”-játék, a tettetés („pretence”) kereteit követik, míg mások komplexebb formát öltve, szinte parodikus elemekkel dolgoznak a személyközi kontextusban. Lehetséges, hogy az irónia ilyen, tágabb értelemben vett egyszerűbb, elemibb formái akár egyszerűbb interpretációs mechanizmusokon alapulnak, így akár korábbi életkorban dolgozhatóak fel, mint egyes komplexebb iróniaformák. Ezt támogatják a fenti vizsgálat (valamint Schnell 2012; Schnell & Varga 2012; Schnell 2016) eredményei, miszerint az óvodás korcsoportban – bár ez mentalizációfüggő – a mentalizációra képes gyerekek szignifikánsan sikeresebbek az iróniaértésben, mint a mentalizációs tesztet nem teljesítő társaik, s magyarázzák azt is, hogy a vizsgált pragmatikai vetületek között miért az irónia feldolgozása a legkönnyebb, összevetve a metafora, humor és maximasértés-felismerés feldolgozásának eredményeivel.

Vizsgálatunkban az ingeranyag az irónia prototipikus formájában gyökerezik: túlzásalapú, kontextuális irónia, mely az irónia mindhárom megkülönböztető (felszíni) jegyével rendelkezik, és – ahogy láttuk is – a felszíni jegy önmagában facilitálja az interpretációt. Ez az iróniafajta tehát a leggyakoribb, jellemző előfordulási forma a spontán hiteles, életszerű diskurzushelyzetekben. Mindezek alapján nem meglepő, ha e felszíni jegyek, megszorítások egy olyan hatékony interpretációs mechanizmust aktiválnak, mint a rövidre zárási stratégia, amely magyarázza a megértés könnyebbségét és korai sikerét a többi pragmatikai jelenség kognitív interpretációs bázisához és háttéréhez képest.

Irodalom

- Attardo, S. (1994): *Linguistic Theories of Humour*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. (1997): Competition and cooperation: Beyond Gricean pragmatics. *Pragmatics and Cognition* 5.1, 21–50. <https://doi.org/10.1075/pc.5.1.05att>
- Attardo, S. (2000): Irony markers and functions: Towards a goal-oriented theory of irony and its processing. *Rask* 12, 3–20.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M. & Frith, U. (1985): Does the autistic child have a theory of mind? *Cognition* 21.1, 37–46. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(85\)90022-8](https://doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8)
- Brown, P. & Levinson, S. (1978): Universals in language usage: Politeness phenomena. In: Goody, Esther N. (ed.): *Questions and politeness: Strategies in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press, 56–289.
- Clark, H. & Gerrig, R. (1984): On the pretense theory of irony. *Journal of Experimental Psychology: General* 113, 121–126. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.113.1.121>
- Colston, H. & Gibbs, R. (2002): Are irony and metaphor understood differently? *Metaphor and Symbol* 17, 57–80. https://doi.org/10.1207/S15327868MS1701_5
- Csibra, G. (2010): Recognizing communicative intentions in infancy. *Mind & Language* 25, 141–168.
- Csibra, G. & Gergely, Gy. (2006): Social learning and social cognition: The case for pedagogy. In: Munakata, Y. & Johnson, M. H. (eds.): *Processes of Change in Brain and Cognitive Development: Attention and Performance XXI*. Oxford: Oxford University Press, 249–274.
- Fauconnier, G. & Turner, M. (1998): Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22.2, 133–187. https://doi.org/10.1207/s15516709cog2202_1
- Gergely, Gy. & Csibra, G. (2013): Natural pedagogy. In: Banaji, M. R. & Gelman, S. A. (eds.): *Navigating the social world: What infants, children, and other species can teach us*. New York: Oxford University Press, 127–132. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199890712.003.0023>
- Gibbs, R. (1994): *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. & Colston, H. (eds.) (2007): *Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader*. New York: Lawrence Erlbaum. <https://doi.org/10.4324/9781410616685>
- Gibbs, R., Bryant, G. & Colston, H. (2014): Where is the humor in verbal irony? *Humor* 27.4, 575–595. <https://doi.org/10.1515/humor-2014-0106>
- Gibbs, R., Nayak, N. & Cutting, C. (1989): How to kick the bucket and not decompose: Analyzability and idiom processing. *Journal of Memory and Language* 28, 576–593. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(89\)90014-4](https://doi.org/10.1016/0749-596X(89)90014-4)
- Giora, R. (2001): Irony and its discontent. In: Steen, G. & Schram, D. (eds.): *Psychology of Language: In Honour of Elrud Ibsch*. Amsterdam: John Benjamins, 165–184. <https://doi.org/10.1075/upal.35.11gio>
- Giora, R. (2002): Literal vs. figurative meaning: Different or equal? *Journal of Pragmatics* 34, 457–486. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(01\)00046-7](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)00046-7)
- Grice, P. (1975): Logic and conversation. In: Cole, P. & Morgan, J. (eds): *Syntax and semantics, Vol. 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Grice, P. (1997): A társalgás logikája. In: Pléh, Cs., Síklaki, I. & Terestyéni, T. (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris, 213–227.
- Györi, M., Stefanik, K., Kanizsai-Nagy, I. & Balázs, A. (2002): Naiv tudatelmélet és nyelvi pragmatika magasan funkcionáló autizmusban: Reprezentációs zavar, performanciakorlát

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

- vagy kompenzáció? In: Racsmány, M. & Kéri, Sz. (eds.): *Architektúra és patológia a megismerésben*. Budapest: BIP, 11–39.
- Happé, F. (1993): Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition* 48, 101–119. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(93\)90026-R](https://doi.org/10.1016/0010-0277(93)90026-R)
- Kövecses, Z. (1998): A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh, Cs. & Györi, M. (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó, 50–83.
- Kövecses, Z. (2004): *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Z. (2011): Kognitív nyelvészet. In: Balázs, G. (szerk.) *Nyelvészetről mindenkinek: 77 nyelvészeti összefoglaló*. Budapest: Inter Nonprofit Kft., 153–156.
- Kövecses, Z. & Benczes, R. (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630597340>
- Kumon-Nakamura, S., Glucksberg, S. & Brown, M. (1995): How about another piece of pie: The allusional pretense theory of discourse irony. *Journal of Experimental Psychology: General* 124.1/3, 3–21. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.124.1.3>
- Leggit, J. & Gibbs, R. (2000): Emotional reactions to verbal irony. *Discourse Processes* 29, 1–24. https://doi.org/10.1207/S15326950dp2901_1
- Martin, R. A. (2007): *The psychology of humor: An integrative approach*. Burlington, MA: Elsevier Academic Press.
- Morgan, J. (1990): Comments on Jones and on Perrault. In: Cohen, P. R., Morgan, J. & Pollack, M. E. (eds.): *Intentions in Communication*. Cambridge, MA: MIT Press, 187–193.
- Pexman, P., Glenwright, M., Krol, A. & James, T. (2005): An acquired taste: Children's perceptions of humor and teasing in verbal irony. *Discourse Processes* 40.3, 259–288. https://doi.org/10.1207/s15326950dp4003_5
- Pléh, Cs. (2012): *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri.
- Pléh, Cs. (2013): *A lélek és a nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schnell, Zs. (2005): Tudatelmélet és pragmatika: Idiomatikus nyelvelsajátítás. In: Gervain, J., Kovács, K., Lukács, Á. & Racsmány, M. (eds.): *Az ezerarcú elme: Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 102–117.
- Schnell, Zs. (2006): Metafora és metareprezentáció: egy mentalista modell. *Világosság* 2006.8–9–10, 111–129.
- Schnell, Zs. (2007a): Tudatelmélet és pragmatika: Idiomatikus nyelvelsajátítás. In: Mund, K. & Kampis, Gy. (szerk.): *Az evolúciós gondolat: Tudat és elme*. Budapest: Typotex, 145–167.
- Schnell, Zs. (2007b): Metaphor processing and the acquisition of idioms: A mentalistic model. *Acta Linguistica* 54.1, 73–104. <https://doi.org/10.1556/ALing.54.2007.1.3>
- Schnell, Zs. (2008): A humorértelmezési stratégiák kognitív aspektusai. In: Daczi, M., Litovkina, T. A. & Barta, P. (eds.). *Ezerarcú humor: Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 79. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 240–249.
- Schnell, Zs. (2010): When the penny drops – in the cognitive dimension. In: Litovkina, A., Barta, P. & Daczi, M. (eds.) *Linguistic Shots at Humour*. Cracow: Tertium, 189–209.
- Schnell, Zs. (2012): The development of humour competence of Hungarian children: A cognitive approach. In: T. Litovkina, A., Szöllőssy, J., Medgyes, P. & Chlopicki, W. (eds): *Hungarian Humour: Humor and Culture* 3. Cracow: Tertium Society for the Promotion of Language Studies, 235–253.

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

- Schnell, Zs. (2013): A gyermekhumor kognitív nyelvészeti vizsgálata. In: Vargha, K., Litovkina, A. & Barta, Zs. (eds.) *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris konferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó & ELTE BTK & Magyar Szemiotikai Társaság, 195–212.
- Schnell, Zs. (2015): *A nyelvelsajátítás társas-kognitív és pragmatikai vetületei fejlődéstani szemszögből* [Social cognitive and pragmatic dimensions of language development from a developmental approach]. Disszertáció.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14467/schnell-zsuzsanna-tezis-hun-2016.pdf>
 (Letöltés: 2018. 10. 11.)
- Schnell, Zs. (2016): *Nyelv és elmeolvasás: Eltérő jelentések az eltérő szándékok világában* [Language and mindreading: Different meanings in view of different intentions]. In: Márton, M., Molnár, G. & Tözsér, J. *Más Elmék*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Schnell, Zs. (2019). Fuzzy boundaries in interpretation: Empirical study on the common traits and differences of Irony and Metaphor as the hypothesized infringements of the Maxim of Quality. In: Furkó, P., Vaskó, I., Dér, Cs. & Madsen, D. (eds). *Fuzzy Boundaries in Discourse Studies: Perspectives on Theoretical, Methodological, and Lexico-Grammatical Fuzziness. Proceedings of DN20 – Discourse Net – Conference: Exploring fuzzy boundaries in discourse studies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 151–181.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-27573-0_8
- Schnell, Zs. (megjelenés alatt): *A humor szerepe a pszichológiában és a társalgásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schnell, Zs. & Varga, E. (2012): Humour, irony and social cognition. In: T. Litovkina, A., Szöllőssy, J., Medgyes, P. & Chlopicki, W. (eds.): *Hungarian Humour: Humor and Culture* 3. Cracow: Tertium Society for the Promotion of Language Studies, 253–271.
- Schnell, Zs., Varga, E., Tényi, T., Simon, M., Hajnal, A., Jármai, R. & Herold, R. (2016): Neuro-pragmatics and irony processing in schizophrenia: The role of the pragmatic module. *Journal of Pragmatics* 92, 74–99. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.11.004>
- Séra, L. (1983): *A nevetés és a humor pszichológiája* [The psychology of laughter and humour]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Southgate, V., Chevallier, C. & Csibra, G. (2010): Seventeen-month-olds appeal to false beliefs to interpret others' referential communication. *Developmental Science* 16, 907–912.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00946.x>
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986): *Relevance: Communication and Cognition*. Harvard University Press.
- Sperber, D. & Wilson, D. (2002): Pragmatics, modularity and mindreading. *Mind & Language* 17: 3–23. Special issue on pragmatics and cognitive science.
<https://doi.org/10.1111/1468-0017.00186>
- Sullivan, K., Zaitchik, D. & Tager-Flusberg, H. (1994): Preschoolers can attribute second-order beliefs. *Developmental Psychology* 30.3, 395–402.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.3.395>
- Varga, E., Herold, R., Schnell, Zs., Horváth, R., Simon, M., Hajnal, A. & Tényi, T. (2016): The processing of humour by individuals suffering from schizophrenia. *European Journal of Humour Research* 4.1.
<http://www.europeanjournalofhumour.org/index.php/ejhr/article/view/138/pdf>
 (Letöltés: 2018. 10. 11.) [https://doi.org/10.1016/S0958-2118\(18\)30230-1](https://doi.org/10.1016/S0958-2118(18)30230-1)

Schnell Zsuzsanna:
Az irónia és a metafora kognitív fejlődési vonatkozásai. Kísérleti pragmatikai vizsgálódások
Argumentum 17 (2021), 511-531
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/26

- Varga, E., Schnell, Zs., Tényi, T., Németh, N., Simon, M., Hajnal, A., Horváth, R., Hamvas, E., Fekete, S., Herold, R. & Járai, R. (2014): Compensatory effect of general cognitive skills on non-literal language processing in schizophrenia. *Journal of Neurolinguistics* 29, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2014.01.001>
- Varga, E., Simon, M., Tényi, T., Schnell, Zs., Hajnal, A., Orsi, G., Dóczi, T., Komoly, S., Janszky, J., Füredi, R., Hamvas, E., Fekete, S. & Herold, R. (2013): Irony comprehension and context processing in schizophrenia during remission: A functional MRI study. *Brain and Language* 126, 231–242. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2013.05.017>
- Wilson, D. (2009): Irony and metarepresentation. *UCL Working Papers in Linguistics* 21, 183–226.
- Wilson, D. (2013): Irony comprehension: A developmental perspective. *Journal of Pragmatics* 59, 40–56. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.09.016>
- Wilson, D. & Carston, R. (2006): Metaphor, relevance and the “emergent property” issue. *Mind and Language* 21, 404–433. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.2006.00284.x>
- Wilson, D. & Sperber, D. (1992): On verbal irony. *Lingua* 87, 53–76. [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(92\)90025-E](https://doi.org/10.1016/0024-3841(92)90025-E)
- Wimmer, H. & Perner, J. (1983): Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children’s understanding of deception. *Cognition* 13, 103–128. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(83\)90004-5](https://doi.org/10.1016/0010-0277(83)90004-5)
- Winner, E. & Leekam, S. (1991): Distinguishing irony from deception: Understanding the speaker’s second-order intention. *British Journal of Developmental Psychology* 9, 257–270. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1991.tb00875.x>
- Wittgenstein, L. (1965): *Philosophical Investigations*. New York: The Macmillan Company.
- Zigler, E., Levine, J. & Gould, L. (1966): Cognitive processes in the development of children’s appreciation of humour. *Child Development* 37.3, 507–518. <https://doi.org/10.2307/1126675>

Dr. Schnell Zsuzsanna
 Pécsi Tudományegyetem
 Kultúra és Társadalomtudományi Intézet
 Kultúraelméleti és Alkalmazott Kommunikációtudományi Tanszék
 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.
 schnell.zsuzsanna@pte.hu